

Zielińska, Agnieszka

Śluby w parafiach katolickich w XIX wieku : z zagadnień demograficznych Torunia

---

Czasy Nowożytne 21, 47-68

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Agnieszka Zielińska
(Toruń)

Śluby w parafiach katolickich w XIX wieku Z zagadnień demograficznych Torunia*

Demografia historyczna jako nauka interesuje się człowiekiem i społeczeństwem w ujęciu dynamicznym, historią ludzi, ich mobilnością oraz rodziną, strukturami społecznymi, ruchem naturalnym, w którego skład wchodzi śluby, urodzenia, zgony i rozwody¹. Demografowie przeszłości wielokrotnie borykają się z brakami źródłowymi lub ich niekompletnością, a przez to nieprzydatnością do badań. Mimo to powstało wiele publikacji, lub rozdziałów monografii dotyczących demograficznego ujęcia procesów w miastach wczesnonowoczesnych². Kwestiami społeczno-gospodarczymi i de-

---

* Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego: „Społeczeństwo i przemiany demograficzne w Toruniu w latach 1793–1914 na tle miast na ziemiach polskich zaboru pruskiego” finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2006–2009.

¹ Zob. *O rozwoju demografii historycznej*, zob: C. Kuklo, *Polska demografia przeszłości u progu XXI wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” [dalej: „PDP”] 2001, t. 22, s. 7–32.

² K. Wajda, *Chełmża pod zaborem pruskim (do 1914 roku)*, [w:] *Dzieje Chełmży*, pod red. M. Wojciechowskiego, Chełmża 1994, s. 75–143; idem, *Dzieje Elbląga 1816–1850*, [w:] *Historia Elbląga*, t. III, cz. 1, (1772–1850), pod red. A. Grotha, Gdańsk 2000, s. 107–210; idem, *Starogard Gdański pod panowaniem pruskim (do 1914 roku)*, [w:] *Dzieje Starogardu, Historia miasta do 1920 roku*, t. I, pod red. M. Kallasa, Toruń 1997, s. 169–248; K. Wajda, Z. Guldon, *Źródła statystyczne do dziejów Pomorza Wschodniego i Kujaw od XVI do początków XX wieku. Charakterystyka, stan zachowania, wartość naukowa*, Toruń 1970, rozdział X–XVIII, s. 87–123; idem, *Statystyka ludnościowa na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim od połowy XVIII wieku do 1919 roku*, [w:] *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych” 1994, t. 42, s. 107–116; M. Kędelski, *Stosunki ludnościowe w latach 1815–1918* [w:] *Dzieje Poznania 1793–1918*,

mograficznymi na terenie Torunia w epoce nowożytnej i początku XIX wieku zajmował się K. Mikulski³, zaś w XIX i początku XX wieku K. Wajda⁴ oraz H. Mienicki⁵.

Małżeństwo jest to ukształtowana rozwojem historycznym instytucja społeczna regulująca formę związku pomiędzy mężczyzną i kobietą. Zawarcie małżeństwa jest formalnością określoną przez prawo państwowe i kościelne, różnie interpretowaną pod względem prawnym i zwyczajowym

---

pod red. J. Topolskiego, Warszawa–Poznań 1994, s. 221–270; A. Romanow, *Obraz demograficzny miasta*, [w:] *Historia Gdańska*, t. IV, cz. 1: 1815–1920, pod red. E. Cieślaka, Sopot 1998, s. 18–22; idem, *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, [w:] ibidem, s. 267–282; idem, *Struktura społeczna i zawodowa ludności Gdańska*, [w:] ibidem, s. 397–433; K. Ślaski, *Stosunki demograficzne, narodowościowe i wyznaniowe*, [w:] *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, t. III (1815–1850), cz. 1: Gospodarka, społeczeństwo, ustrój, Poznań 1993, s. 143–176.

³ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999; idem, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004; idem, *Początki zaboru pruskiego (1793–1806)*, [dalej: K. Mikulski, *Początki zaboru pruskiego...*], [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, red. M. Biskupa, [dalej: *Historia Torunia...*], Toruń 2003, s. 17–30.

⁴ K. Wajda, *Toruń – Bydgoszcz – Chełmno. Rozwój gospodarczy i ludnościowy w XIX i początkach XX wieku (1815–1914)*, „Zapiski Historyczne” 1983, t. 58, [dalej: K. Wajda, *Toruń – Bydgoszcz – Chełmno*], s. 105–130; idem, *Przemiany w składzie wyznaniowym i narodowościowym ludności Torunia w XIX i początkach XX wieku*, [dalej: K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym...*], [w:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*. T. 3: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1993, [dalej: *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu*], s. 7–25; idem, *Gospodarka, rozwój przestrzenny i społeczeństwo Torunia w okresie budowy twierdzy fortelicy w XIX wieku*, [w:] *Fortyfikacja*, t. 5: *Twierdza Toruń. Stan badań i problematyka konserwatorska*, Toruń 1997, *Twierdze pruskie i niemieckie na północnych i zachodnich ziemiach Polski*, Warszawa–Kraków 1998, s. 107–121; idem, *Prusy Zachodnie pod rządami pruskimi (1815–1919)*, [w:] *Toruń i Pomorze pod władzą pruską*, *Materiały konferencji z 10–11 grudnia 1993 roku w Toruniu*, pod red. Sz. Wierchosławskiego, Toruń 1995, s. 51–65; idem, *Pod panowaniem pruskim (1815–1920)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy*, pod red. Mariana Biskupa, Toruń 1983, s. 329–353; idem, *Życie gospodarcze miasta (1815–1914)*, [dalej: K. Wajda, *Życie gospodarcze miasta...*], [w:] *Historia Torunia...*, s. 142–159; idem, *Ludność Torunia (1815–1914)* [dalej: K. Wajda, *Ludność Torunia...*], [w:] *Historia Torunia...*, s. 92–14.

⁵ H. Mienicki, *Struktura zawodowa ludności Torunia w 1825 roku*, „Zapiski Historyczne” 1967, t. 27, [dalej: H. Mienicki, *Struktura zawodowa...*], s. 21–46; idem, *Struktura płci, wieku i stanu cywilnego ludności Torunia w I połowie XIX wieku*, „Zapiski Historyczne” 1971, t. 36, s. 67–86; idem, *Struktura narodowościowa ludności Torunia w I połowie XIX wieku*, „Studia Demograficzne” 1063, t. 1, z. 3, [dalej: H. Mienicki, *Struktura narodowościowa...*], s. 107–118.

w kolejnych epokach lub grupach społecznych⁶. Zawieranie małżeństw jest też jednym z elementów ruchu naturalnego. W każdej grupie ludzkiej bezpośrednio wpływa na liczbę urodzeń, a więc i przyrost naturalny. Na liczbę małżeństw zawieranych w ciągu roku wpływa wiele czynników, między innymi struktura społeczno-zawodowa badanej populacji, przepisy prawne, normy zwyczajowe, przepisy i etyka religijna, wydarzenia takie jak wojny, epidemie, klęski urodzaju.

W artykule zaprezentowane zostaną wyniki badań nad ślubami w trzech parafiach katolickich w Toruniu. Zagadnienie to omówione zostanie pod względem demograficznym. Ukazane zostaną problemy badawcze oraz wnioski płynące z analizy źródeł metrykalnych parafii Świętych Janów, Najświętszej Marii Panny oraz parafii św. Jakuba w latach 1793–1914. Dolną cezurę wyznacza II rozbiór Polski – Toruń znalazł się wówczas w granicach zaboru pruskiego, zaś kres badań stanowi wybuch I wojny światowej, mającej ogromne znaczenie dla przemian politycznych, gospodarczych i społecznych w dziejach całej Europy, w tym również ziem polskich.

Księgi metrykalne jako źródło

Na krótkie omówienie zasługuje źródło wykorzystane do badań, czyli księgi metrykalne ślubów parafii katolickich w Toruniu z lat 1793–1914. Dla Torunia w XIX wieku księgi parafialne zachowały się w dobrym stanie, choć są nieco rozproszone. Księgi metrykalne ślubów dwóch parafii katolickich: św. Janów oraz Najświętszej Marii Panny⁷ znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Toruniu⁸, zaś metryki parafii św. Jakuba znajdują się w tej chwili na terenie tejże parafii, gdzie są udostępniane dla celów naukowych. Metryki ślubów z parafii św. Janów w okresie 1793–1914 zawierają pewne braki: nie ma danych dla lat 1877–83. W przypadku parafii NMP brak danych za lata 1908–1914. Dla parafii św. Jakuba nie ma braków. Omawiane księgi ślubów wypełniane były dokładnie, szczególnie od lat dwudziestych XIX wieku. Zawierały wszelkie istotne dla badań demograficznych informacje dotyczące daty ślubu, personaliów narzeczonych (imię, nazwisko, miejsce zamieszkania, stan cywilny, wiek, wyznanie, czasem dodatkowo dane ojców

⁶ J. Michalewicz, *Elementy demografii historycznej*, Warszawa 1979, s. 177.

⁷ Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu – [dalej: parafia NMP].

⁸ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej [dalej: AADDT], Parafia Świętych Janów w Toruniu [dalej: parafia św. Janów], sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; parafia NMP w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum.

obojga narzeczonych /szczególnie w przypadku bardzo młodych nowożeńców/), personalistów świadków. Odnotowywano również nazwisko duchownego, który udzielał sakramentu małżeństwa oraz miejsce i czas zapowiedzi przedślubnych. Rzadko występowały tutaj zmiany charakteru pisma, rzadko również spotkać można było dopiski na marginesach czy informacje dołączane na oddzielnych kartkach. Można śmiało stwierdzić, iż wraz z czasem rosła dokładność i szczegółowość ksiąg metrykalnych, co wiązało się zapewne ze zwiększeniem świadomości i wykształcenia kleru. Wykorzystane źródła mimo pewnych braków i niedociągnięć należy uznać za staranne i o niewątpliwej wartości dla badań demograficznych.

Parafie rzymskokatolickie w Toruniu w XIX wieku

Toruń był miastem zamieszkanym w XIX w. głównie przez katolików i ewangelików. Odsetek tych drugich wśród ogółu ludności do lat dwudziestych XIX w. wynosił około 40%, następnie wzrósł do ponad 55% w latach trzydziętych i spadł do 50% w 1910 r. Katolicy stanowili od ponad 50% do około 40%, w niewielką zwyżką na początku XX w., Żydzi zaś od około 3,5% do 7% w latach siedemdziesiątych XIX w. i do około 2% w 1910 r.⁹

Na terenie Torunia i okolicznych osiedli istniały w XIX wieku trzy parafie rzymskokatolickie: staromiejska pod wezwaniem św. Janów, nowomiejska pod wezwaniem św. Jakuba i parafia pod wezwaniem św. Wawrzyńca, a od 1821 roku pod wezwaniem NMP. Ewangelicy skupieni byli natomiast w parafii staromiejskiej pod wezwaniem Św. Krzyża i nowomiejskiej pod wezwaniem Św. Trójcy¹⁰. Oprócz tego istniała podmiejska parafia Św. Jerzego, a także gmina żydowska¹¹.

Parafia świętojańska obejmowała część Torunia określoną ogólnie jako stare miasto i był to obszar mieszczący się w obrębie średniowiecznych murów miejskich. Taka sytuacja miała miejsce na pewno do 1904 roku¹². Para-

⁹ K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym...*, s. 8–25.

¹⁰ E. Alabrudzińska, *Stosunki religijne w Toruniu (1815–1914)* [w:] *Historia Torunia*, s. 392–404.

¹¹ Informacje na temat Żydów w Toruniu, zob. Z. H. Nowak, *Dzieje gminy żydowskiej w Toruniu (1815–1939). Zarys*, [w:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu...*, s. 27–37; idem, *Dzieje toruńskich Żydów w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Toruński” 1988, t. 18, s. 111–122.

¹² K. Wajda, *Parafia świętojańska w dobie panowania pruskiego (1793–1920) i w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)* [dalej: K. Wajda, *Parafia świętojańska...*], [w:] *Bazyli-*

fia św. Jakuba obejmowała nowe miasto i Jakubskie Przedmieście. Przedmieście Rybaki, Bydgoskie i Chełmińskie a także osiedla podmiejskie: Mokre, Nowe Mokre i Bielany należały pierwotnie do parafii Św. Wawrzyńca, której kościół po zniszczeniach wojennych został rozebrany w 1824 roku. Parafia pozyskała świątynię pod wezwaniem NMP po kasacie zakonu bernardynów i w 1831 roku przekształciła się w parafię pod tym wezwaniem¹³.

Poszczególne dzielnice Torunia były silnie zróżnicowane pod względem struktury zawodowo-społecznej ludności, jak również pod względem zamożności, co nie pozostawało bez wpływu na obraz przemian i procesów ludnościowych. Dlatego właśnie, mimo iż w wynikach badań trzy parafie katolickie potraktowane zostaną wspólnie, niejednokrotnie zaznaczane będą różnice między procesami demograficznymi w poszczególnych parafiach. Skład zawodowy ludności Torunia przy podziale na dzielnice miasta dla XIX wieku wykazywał szczególnie duże znaczenie bardziej dochodowych branż rzemiosła, handlu, oraz ogólnie pojętej służby publicznej¹⁴ w starym mieście, mniej zamożnych rzemieślników, ale także pracowników niewykwalifikowanych – w nowym mieście. Na przedmieściach przeważali robotnicy fizyczni. Służba prywatna różnego rodzaju dominowała w starym mieście, na przedmieściach stanowiła bardzo nieliczną grupę¹⁵. Na zróżnicowanie socjotopograficzne nakładała się również pewna zależność między wyznaniem, pozycją społeczno – ekonomiczną i narodowością. Zazwyczaj Polaków kojarzono z ludnością katolicką i zajmującą niższą pozycję społeczną, natomiast Niemców z ludnością ewangelicką i bogatszą¹⁶.

Sytuacja społeczno-gospodarcza Torunia w XIX stuleciu

Po II rozbiórce Polski w 1793 roku Toruń znalazł się pod okupacją pruską. Liczba ludności miasta na początku panowania pruskiego wynosiła poniżej 6 tysięcy osób. Po 1793 roku nastąpił napływ kadry urzędniczej. Ożywił się

---

ka Katedralna Świętych Janów w Toruniu, pod red. M. Biskupa, Toruń 2003, s. 29–38.

¹³ E. Alabrudzińska, op. cit., s. 408–409.

¹⁴ Do służby publicznej i wolnych zawodów zaliczyć można osoby zatrudnione w instytucjach i zakładach administracji państwowej i miejskiej, sądownictwie, szkolnictwie a także lekarze, prawnicy, muzycy i malarze oraz inżynierowie.

¹⁵ H. Mienicki, *Struktura zawodowa ludności...*, s. 44–45, tab. 17.

¹⁶ Więcej na ten temat: K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym...*, s. 18–21. Autor doszukuje się korelacji między wyznaniem a językiem ojczystym. Z kolei H. Mienicki, *Struktura narodowościowa...*, s. 110–113, wskazuje na zależności między strukturą narodowościową i pozycją społeczno-zawodową.

także ruch na Wiśle. Na liczbę ludności w Toruniu niezmiennie przez cały XIX wiek wpływała liczba żołnierzy stacjonującego i rozwijającego się tu garnizonu, oraz członków żołnierskich rodzin. W latach 1793–1806 liczba ludności cywilnej wahała się od 7 do około 9 tysięcy. Handel zbożem rozwijał się w tym czasie pomyślnie. W mieście nie było jednak znaczących zakładów przemysłowych, produkcja oparta była na rzemiośle¹⁷. Pod koniec 1806 roku rozpoczął się również dla Torunia okres wojen napoleońskich, co wiązało się ze zubożeniem miasta, jak również ze wzmocnionymi pracami fortyfikacyjnymi. Na podstawie traktatu w Tylży w 1807 roku Toruń znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. W tym czasie miasto było ostrzeliwane i oblegane, na czym cierpiała jego ludność i gospodarka. Liczba ludności spadła do 6–7 tysięcy. Sytuacja ekonomiczna pogorszyła się też na skutek ogólnej sytuacji w Europie, blokady kontynentalnej i niestabilnych stosunków z Rosją, a także braku przemian gospodarczych w mieście. W latach 1813–1815 roku Toruń znajdował się pod wojskową okupacją rosyjską. Był to dla miasta bardzo trudny okres, ze względu na zniszczenia budynków, uszczuplenie zasobów materialnych, utratę warsztatów pracy i straty ludnościowe¹⁸. W wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 roku Toruń wszedł ponownie w skład zaboru pruskiego. W początkowym okresie rządów pruskich pojawiło się ożywienie gospodarcze trwające do drugiej połowy lat dwudziestych XIX wieku, związane ono było z intensywnymi pracami fortyfikacyjnymi, odbudową po zniszczeniach wojennych, oraz rozbudową garnizonu toruńskiego¹⁹. Ożywienie gospodarcze pozytywnie wpłynęło na rozwój budownictwa, rzemiosła, a także procesy demograficzne. Od 1816 roku liczba ludności wzrosła z 7 do 10 tysięcy w 1826 roku. Koniunktura budowlana, która wygasła jednak pod koniec lat dwudziestych XIX wieku, wraz w ukończeniu prac fortyfikacyjnych, spowodowała zahamowanie rozwoju gospodarczego, co wpłynęło negatywnie na kształt stosunków ludnościowych²⁰. Liczba ludności spadła do 8 tysięcy w 1832 roku. Od początku lat pięćdziesiątych XIX wieku obserwować można było stały wzrost liczby ludności Torunia, co było efektem wy-

¹⁷ K. Mikulski, *Początki zaboru pruskiego...*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 9, 15–30.

¹⁸ Informacje na temat historii Torunia w latach 1807–1815, A. Nieuważny, *Toruń w dobie wojen napoleońskich i Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 40–83.

¹⁹ Informacje na temat twierdzy Toruń zob. K. Biskup, L. Narębski, *Prusko-niemiecka twierdza Toruń (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 160–173.

²⁰ Zob. informacje na temat imigrantów przybywających do Torunia w I połowie XIX wieku: Agnieszka Zielińska-Nowicka, *W poszukiwaniu lepszego jutra. Procesy migracyjne mieszkańców Torunia w I połowie XIX wieku*, Toruń 2006; idem, *Sytuacja gospodarcza i procesy migracyjne Torunia w I połowie XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSHE” 2005, t. XVII, Nauki humanistyczne i społeczne, s. 119–136.

chodzenia miasta z kryzysu gospodarczego. Rozwijały się dalej istniejące już zakłady przemysłowe w Toruniu, a także powstawały nowe. Popyt na siłę roboczą w tym czasie był duży, szczególnie w okresie dalszej rozbudowy twierdzy w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku²¹.

Liczba ślubów

Tabela 1. Liczby ślubów w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914.

Lata	Liczba ślubów w parafii św. Janów	Liczba ślubów w parafii NMP	Liczba ślubów w parafii św. Jakuba
1793–1800	100	113	111
1801–1810	166	122	148
1811–1820	278	91	183
1821–1830	241	121	122
1831–1840	175	151	131
1841–1850	157	178	148
1851–1860	212	177	135
1861–1870	211	181	141
1871–1880	166 (1871–1876)*	289	225
1881–1890	174 (1884–1890)*	535	225
1891–1900	253	656	193
1901–1910	208	538 (1901–1907)*	224
1911–1914	80	–	84

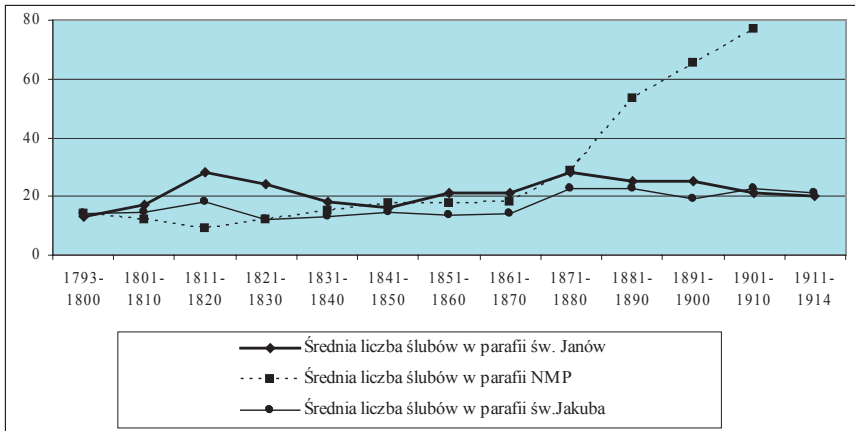
* Inne okresy czasowe niż dziesięciolecia ze względu na braki źródłowe w tej i kolejnych tabelach.

Źródło: Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej: Parafia Świętych Janów w Toruniu [dalej: AADDT], sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii Świętego Jakuba w Toruniu.

²¹ Informacje tu przedstawione jak i pozostałe na temat historii Torunia w latach 1815–1914, J. Salm, *Przemiany przestrzenne pruskiego Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 84–91; K. Wajda, *Ludność Torunia...*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 92–41; idem, *Życie gospodarcze miasta...*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 142–159; idem, *Toruń – Bydgoszcz – Chełmno*, s. 105–130.

Liczby ślubów w parafiach katolickich wykazywały zróżnicowane tendencje trendów. Na stosunki demograficzne w parafii staro- i nowomiejskiej wpływały podobne procesy społeczne i gospodarcze. Liczby ślubów do połowy lat dwudziestych XIX wieku zdecydowanie rosły (tabela 1, wykres 1). Wynikało to z pewnej poprawy sytuacji Torunia już w latach 1793–1806, oraz z ożywienia gospodarczego w mieście po Kongresie Wiedeńskim, związanego z pracami fortyfikacyjnymi i wzmożoną imigracją młodych ludzi. Spadek liczby ślubów w kolejnych dekadach – do lat sześćdziesiątych – odzwierciedlał stagnację gospodarczą i łączył się z odpływem ludności z Torunia do innych, bardziej prężnych ośrodków przemysłowych. Był też efektem licznych epidemii cholery, które dziesiątkowały w tym okresie populację Torunia²². W kolejnych dziesięcioleciach aż do końca XIX w. liczba ślubów była wysoka. Sytuacja zmieniła się na początku XX w., kiedy to wartość ta nieco spadła, co mogło się wiązać z zakończeniem prac nad dalszą rozbudową twierdzy, a także zahamowaniem migracji do starego i nowego miasta.

Wykres 1. Średnie liczby ślubów w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 (uśrednienia dokonano ze względu na braki źródłowe jak i niepełne dziesięciolecia, które zniekształcały tendencje na wykresie)

Nieco inaczej wyglądała sytuacja na terenie parafii NMP, której liczba wiernych, terytorium jak i znaczenie, zdecydowanie wzrosły w II połowie XIX wieku, wraz z powstawaniem osiedli robotniczych: Mokre i Nowe Mo-

²² M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 233.

kre oraz rozwojem przemysłowym Torunia. Ożywienie gospodarcze po 1815 roku dla katolików na przedmieściach nie miało żadnego znaczenia, a liczba zawieranych ślubów w tym czasie nawet się zmniejszyła. Ta stagnacja trwała aż do początku lat siedemdziesiątych, kiedy to rozwój ludnościowy na terenie tej parafii wynikający zarówno z przyrostu naturalnego jak i imigracji, spowodował wzmogoną liczbę zdarzeń demograficznych, w tym również ślubów. Ten wzrost wyraźnie zaznacza się na wykresie. Niestety ze względu na brak danych nie wiadomo jaki był rozwój tej sytuacji w latach 1908–1914.

Stan cywilny nowożeńców

Tabela 2. Śluby w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu według stanu cywilnego nowożeńców w latach 1793–1914.

Lata	kawaler – panna	%	kawaler – wdowa	%	wdowiec – panna	%	wdowiec – wdowa	%	brak danych	%	Ogółem
1793– 1800	235	72,5	22	6,8	52	16,0	15	4,6	–	–	324
1801– 1810	295	67,7	41	9,4	65	14,9	34	7,8	1	0,2	436
1811– 1820	380	68,8	62	11,2	65	11,8	39	7,1	6	1,1	552
1821– 1830	368	76,0	44	9,1	40	8,3	31	6,4	1	0,2	484
1831– 1840	285	62,4	67	14,7	52	11,4	51	11,2	2	0,4	457
1841– 1850	364	75,4	42	8,7	50	10,4	25	5,2	2	0,4	483
1851– 1860	349	66,6	66	12,6	70	13,4	39	7,4	–	–	524
1861– 1870	379	71,1	45	8,4	62	11,6	45	8,4	2	0,4	533
1871– 1880	503	74,0	70	10,3	60	8,8	46	6,8	1	0,1	680
1881– 1890	753	80,6	66	7,1	67	7,2	48	5,1	–	–	934
1891– 1900	922	83,7	52	4,7	69	6,3	54	4,9	5	0,5	1102

1901–1910	770	79,4	45	4,6	86	8,9	65	6,7	4	0,4	970
1911–1914	135	82,3	8	4,9	8	4,9	10	6,1	3	1,8	164

Źródło: AADDT: Parafia Świętych Janów w Toruniu, sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii Świętego. Jakuba w Toruniu.

Najwięcej ślubów zawierają zawsze i w każdym społeczeństwie kawalerowie z pannami (tabela 2). Ich udział w trzech parafiach katolickich w Toruniu w badanym okresie wynosił od 62,4 w latach 1831–1840 – okres epidemii i stagnacji gospodarczej, do 83,7% w latach 1891–1900 – okres największego ożywienia gospodarczego i związanej z tym wzmożonej imigracji młodych ludzi, którzy w Toruniu decydowali się na założenie rodziny. Należy tu wspomnieć, iż w przypadku parafii staromiejskiej wystąpił znaczący wzrost liczby ślubów w tej kombinacji również w latach 1821–1830, czyli w okresie rozbudowy pruskiej administracji państwowej i silnego rozwoju centrum miasta.

Między kawalerami a wdowami, wdowcami a pannami i wdowcami a wdowami związki były zawierane o wiele rzadziej. Najczęściej spotykane w obrębie tych trzech grup w badanych parafiach były śluby wdowców z pannami. Ich odsetek stanowił od 16 do 4,9% w wyraźnej tendencji malejącej ze wskazaniem na wspomnianą już, pomyslną dla Torunia dekadę 1821–1830. Wyższe wartości przyjmował głównie do lat siedemdziesiątych XIX wieku. Śluby między kawalerami a wdowami stanowiły od 14,7 do 4,6% również w zaznaczającym się trendzie spadkowym. Największe liczby ślubów w tej kombinacji zawarte zostały w dekadach 1831–1840, 1851–1860 oraz 1871–1880 związanych z epidemiami na terenie Torunia, a także w okresie 1811–1820 – związanym z działaniami wojennymi i co za tym idzie wzmożoną liczną małżeństw powtórnych. Śluby między wdowcami a wdowami stanowiły od 4,6 do 11,2%, lecz wykazywały generalizując trend boczny ze wskazaniem na omawiany już okres 1831–1840. Podsumowując można stwierdzić, iż duży odsetek ślubów w obrębie tych trzech grup występował głównie do lat siedemdziesiątych XIX wieku, co zapewne wiązało się z częstymi epidemiami, w wyniku których duża liczba zgonów współmałżonków powodowała często wejście w nowy związek małżeński. Należy też zaznaczyć, iż mimo zróżnicowania poszczególnych parafii omówione powyżej tendencje były charakterystyczne dla ogółu nowożeńców z parafii katolickich w Toruniu²³.

²³ Por. K. Wnęk, L. A. Zyblikiewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w la-*

Średni wiek nowożeńców

Przeprowadzone badania metrykaliów pozwoliły na analizę średniej wieku zawierania małżeństw kawalerów z pannami. Jest to o tyle ważne, że po pierwsze te śluby stanowiły ogromną większość ogółu zawieranych małżeństw, po drugie zaś głównie one wpływały na zmiany struktury płci i wieku w parafiach, bezpośrednio regulowały liczbę urodzeń, a zatem i przyrost naturalny. Młodzi imigranci i młodzież toruńska zakładająca rodziny zasilala grupę osób w wieku rozrodczym i oddziaływała na jej strukturę. Miasto, miejski styl życia i obyczaje tu panujące zmieniały również tych młodych ludzi²⁴, czego konsekwencje widać choćby w obniżaniu wieku zawierania małżeństw²⁵ (tabela 3, wykres 2).

Tabela 3. Średni wiek zawierania małżeństw w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 – kawalerowie z pannami.

Lata	Liczba kawalerów	średni wiek	Liczba panien	średni wiek
1793–1800	235	25,5	235	22,3
1801–1810	295	27,7	295	23,9
1811–1820	380	26,7	380	23,4
1821–1830	368	27,7	368	23,7
1831–1840	285	28,6	285	24,9
1841–1850	364	27,5	364	25,6
1851–1860	349	28,6	349	26,3

tach 1857–1938, Kraków 2006, s. 150–154; W. Pasięka, *Śluby w parafii opolskiej w latach 1801–1850*, „PDP” 2000, t. 21, s. 50–52; J. Karbowska, *Ludność Lubawki w latach 1800–1850*, „PDP” 2003, t. 24, s. 116–118; J. Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskiej w latach 1766–1870*, „Śląskie Studia Demograficzne [dalej: „ŚSD”]. Śluby” 1995, t. 2, s. 16–18; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Śluby w parafii toszewskiej w latach 1789–1877*, ibidem, s. 58.

²⁴ Na temat uwarunkowań społecznych i obyczajów wpływających na wiek zawierania małżeństw zob. M. Górny, *Wiek nowożeńców w parafii Radzionków w latach 1851–1870*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1981, R. 36, nr 4, 1981, s. 573–578.

²⁵ O tego typu tendencjach również w XX w. wspomina J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1999, s. 177–180: „Obniżenie mediany wieku nowożeńców zostało spowodowane zmianą warunków społeczno – ekonomicznych, umożliwiających stosunkowo szybko osiągnięcie samodzielności ekonomicznej”.

1861–1870	379	27,5	379	24,9
1871–1880	503	26,9	503	24,7
1881–1890	753	26,6	753	24,3
1891–1900	922	26,8	922	24,9
1901–1910	770	26,4	770	23,4
1911–1914	135	26,5	135	23,6

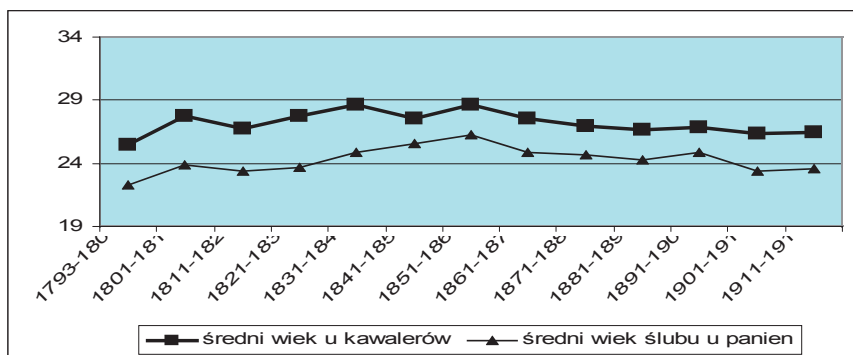
Źródło: AADDT: Parafia Świętych Janów w Toruniu, sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii Świętego Jakuba w Toruniu.

Zgodnie z przepisami niemieckiego prawa małżeńskiego obowiązującego na Pomorzu od 6 II 1875 r. mężczyźni mogli zawierać związki małżeńskie po ukończeniu 20 lat, zaś kobiety po ukończeniu 16 lat²⁶. Dla kawalerów średnia wieku zawierania małżeństw wzrastała z 25,5 lat do nawet 28,6 lat w dekadzie 1831–1840 i 1851–1860, a następnie spadała do 26,4 lat w latach 1901–1910. Dla panien z kolei wartość ta na początku XIX w. wynosiła 22,3 lata, a następnie wzrosła do 26,3 lat w latach pięćdziesiątych. Następnie ponownie spadała do 23,4 lata w okresie 1901–1910²⁷. Należy zaznaczyć, iż we wszystkich trzech omawianych parafiach katolickich występowały podobne trendy w zakresie średniej wieku zawierania małżeństw, choć zdecydowanie najniższy wiek dominował w parafii NMP – najmłodszej demograficznie i charakteryzującej się najwyraźniejszą progresją w stosunkach ludnościowych. Zaobserwowano wyraźne tendencje do podwyższania wieku zawierania małżeństw w momentach pogorszenia sytuacji gospodarczej, oraz obniżania wieku – w okresach poprawy warunków życia i wzrostu za-

²⁶ J. Pelczar, *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego*, Kraków 1890, s. 128.

²⁷ Podobne tendencje dotyczące średniego wieku nowożeńców zaobserwowane zostały: A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności katolickiej miasta Chełmży na podstawie ksiąg parafialnych z lat 1827–1914*, „PDP” 2001, t. 22, [dalej: A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności...*], s. 68; K. Iluk, *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851–1898*, „ŚSD. Rodzina.” 1998, t. 4, s. 16–21, autorka omówiła też średnią wieku nowożeńców w stosunku do ich przynależności społeczno-zawodowej, s. 22–24. Por. też: P. Kwapulińska, *Śluby w parafii kochłowskiej w latach 1801–1900*, „ŚSD. Śluby”, 1995, t. 2, s. 89, która pisała: „Wiek nowożeńców był uzależniony głównie od zdobycia odpowiednich środków finansowych na założenie rodziny. (...) W środowisku robotniczym ekonomiczna możliwość założenia rodziny była powiązana z pozycją społeczno-zawodową nowożeńców”.

możności, większych możliwości zdobycia pracy, a także zmian obyczajów, które następowały w społeczeństwach miejskich pod koniec XIX wieku²⁸.

Wykres 2. Średni wiek zawierania małżeństw w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 – kawalerowie z pannami.

Sezonowość miesięczna i tygodniowa ślubów

Na zróżnicowanie liczebności zdarzeń demograficznych w ruchu naturalnym w czasie, wpływ ma wiele czynników związanych z przeróżnymi aspektami życia. Analizując sezonową fluktuację zawierania małżeństw w odniesieniu do poszczególnych miesięcy jak i poszczególnych dni w tygodniu, należy zwrócić uwagę na wszelkie cechy badanej populacji, takie jak: okres historyczny, strefa klimatyczna, poziom rozwoju medycyny, charakter badanej populacji: wiejski lub miejski, struktura wyznaniowa i związane z tym przepisy kościelne, struktura zawodowa danej społeczności, zamożność, warunki mieszkaniowe i sanitarne, obyczaje i tradycje. Zagadnienie to poruszane było wielokrotnie przez badaczy demografii historycznej²⁹.

²⁸ Proces przemiany społeczeństw, przyspieszenia rozwoju cywilizacyjnego związanego z industrializacją i zmianami demograficznymi szczegółowo omawia: K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Europie Środkowej w XIX wieku. Wewnętrzne podobieństwa i różnice*, „PDP” 1994, t. 19, s. 27–45; M. Okólski, *Demografia, Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Warszawa 2005, s. 125–134.

²⁹ Między innymi: C. Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; idem, *Próba analizy demograficznej rejestracji ślubów parafii Trzciannie w I połowie XVII wieku*, „PDP” 1981, t. 13, [dalej: C. Kukło, *Próba analizy demograficznej...*], s. 89–115; idem, *Badania nad rodziną warszawską w XVIII wieku*, „PDP” 1991, t. 18, s. 239–250; K. Makowski, *Rodzina poznańska w I połowie XIX wieku*, Poznań 1992; E. Piasecki, *Ludność para-*

Sezonowość miesięczna ślubów (tabela 4) została przedstawiona za pomocą liczb porównawczych po standaryzacji³⁰. Sezonowość ta była zależna w dużej mierze od obowiązującego kalendarza kościelnego. Z reguły więc, nie udzielano ślubów w okresie Postu i Adwentu. W związku z tym bardzo rzadko zawierano małżeństwa katolickie w grudniu. Śluby w tym miesiącu stanowiły wyjątki i występowały w pierwszych jego dniach, jeszcze przed rozpoczęciem Adwentu, lub też ostatnich – po Bożym Narodzeniu. Niewiele ślubów udzielano również marcu, a czasem także w kwietniu ze względu na przypadający w tym czasie Post. Jak wykazało badanie metrykaliów, mało popularne dla ślubów były też miesiące letnie takie jak: czerwiec, lipiec i sierpień, a nawet wrzesień. Choć przy badaniu toruńskich parafii katolickich występuje populacja rzemieślniczo-kupiecko-robotnicza, to należy wziąć pod uwagę fakt, iż niepopularność lata mogła mieć związek z wykonywanymi pracami polowymi, jeśli jedna ze stron zawieranego małżeństwa nie pochodziła z Torunia, bądź też zatrudniała się do prac polowych w okolicach miasta. Poza tym pewną rolę odgrywały na pewno względy pogodowe jak i ekonomiczne, gdyż urządzenie uroczystości ślubnej wiązało się ze znacznymi kosztami. Na ślub decydowano się więc w miesiącach, w których istniały najlepsze możliwości finansowe oraz możliwe było nabycie towarów spożywczych po przystępnych cenach³¹. Poza tym zaniechanie ślubów w miesiącach letnich mogło być też efektem zachowywania wiejskich zwyczajów³². Bardzo popularnymi miesiącami dla

---

fii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX wieku, Warszawa 1990; M. Górny, *Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870*, „Studia i materiały z dziejów Śląska” 1983, t. XIII, s. 8–86; S. Borowski, *Procesy demograficzne w mikroregionie Czacz w latach 1598–1975*, „PDP” 1976, t. 9, s. 95–155.

³⁰ Przy prezentacji sezonowości miesięcznej ślubów zastosowane zostały liczby porównawcze według wzoru: $(\text{Liczba ślubów miesięczna} / \text{Liczba ślubów roczna}) \times 1200$. Zastosowany też został wzór na standaryzację ze względu na zróżnicowaną liczbę dni w poszczególnych miesiącach: $(\text{Liczba ślubów w miesiącu} / \text{faktyczna liczba dni w miesiącu}) \times \text{standardowa długość miesiąca [30 dni]}$.

³¹ Por. B. Rapacz, *Ludność Głucholaz w latach 1890–1910*, „ŚSD” 1998, t. 4, s. 67 pisze: „Trudniej wytłumaczyć [w społeczeństwie miejskim – uważa A.Z.] zmniejszenie liczby ślubów w okresach wiosenno-letnich prac polowych oraz ich wzrost jesienią, po zbiorach, a więc w okresie poprawy sytuacji materialnej. (...) Podobną sezonowość ślubów w środowiskach miejskich i wiejskich dostrzegł już Z. Kwaśny, zwracając jednocześnie uwagę na „prawdopodobieństwo wybierania przez środowiska robotnicze tych miesięcy, w których były najniższe ceny na środki żywności, a tym samym taniej można było wyprawić wesele”.

³² Por. P. Kwapulińska, op. cit., s. 77: W kochłowickim środowisku robotniczym względny ekonomiczne, wpływające z kalendarza przyrody, odgrywały zapewne mniejszą rolę, ale przejmowano zwyczaje i tradycje, które były bardzo silne.

zawierania małżeństw był styczeń i luty, a więc okres po Adwencie i Bożym Narodzeniu oraz maj – po Wielkanocy. Najczęściej jednak ślubowano w miesiącach jesiennych: październiku i listopadzie³³. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż mimo zróżnicowania społeczno-zawodowego poszczególnych dzielnic Torunia tendencje dotyczące sezonowości miesięcznej pozostawały niezmiennie dla ogółu ślubów w parafiach katolickich.

Tabela 4. Sezonowość miesięczna ślubów w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze po standaryzacji)

Lata	Ogółem		Miesiące											
	l.b.	l.p.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1793–1800	324	1200	161	85	11	65	114	57	63	44	144	228	224	4
1801–1810	436	1200	168	152	3	58	101	66	101	61	61	165	229	35
1811–1820	552	1200	183	109	5	68	134	77	57	66	106	200	190	5
1821–1830	484	1200	171	116	5	46	150	71	59	59	69	217	227	10
1831–1840	457	1200	181	155	29	51	136	122	45	47	68	160	203	3
1841–1850	483	1200	198	125	2	74	131	54	67	67	64	163	250	5
1851–1860	524	1200	159	123	9	73	151	94	75	57	97	171	184	7
1861–1870	533	1200	154	116	7	70	126	63	90	56	89	217	210	2
1871–1880	680	1200	120	137	5	73	130	82	70	88	116	188	187	4
1881–1890	934	1200	110	138	9	45	147	79	78	95	86	209	196	8
1891–1900	1102	1200	102	138	3	82	182	87	87	61	97	192	165	4

³³ Por. K. Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801–1850*, „PDP” 2002, t. 23, s. 31–34, który pisał: „Poziom cen żywności wydaje się być realnym czynnikiem wpływającym na wybór miesięcy jesienno-zimowych. Dotyczy to zarówno chłopów jak i robotników. Praca w kopalniach, gdzie dochód był stały i regularny, nie zmieniła jeszcze nawyków robotników – podlegali oni tym samym prawom sezonowości, co chłopci”.

1901–1910	970	1200	111	139	14	80	168	103	92	86	87	159	152	9
1911–1914	164	1200	93	103	14	179	151	60	43	79	67	144	238	29

Źródło: AADDT: Parafia Świętych Janów w Toruniu, sygn. AD 003 – AD 006, Liber copulatorum; Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii Świętego Jakuba w Toruniu.

Tabela 5. Sezonowość tygodniowa ślubów w trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze)³⁴

Lata	Liczba ślubów		Dzień tygodnia						
	l.b.	l.p.	Ni	Po	Wt	Śr	Cz	Pi	So
1793–1800	324	700	147	283	136	32	54	22	26
1801–1810	436	700	118	345	127	22	53	21	14
1811–1820	552	700	160	295	112	34	61	17	21
1821–1830	484	700	354	149	91	25	52	9	20
1831–1840	457	700	352	127	118	17	60	11	15
1841–1850	483	700	377	67	165	13	54	7	17
1851–1860	524	700	396	49	166	17	61	4	7
1861–1870	533	700	437	63	139	7	49	1	4
1871–1876	680	700	408	78	140	24	28	9	13
1884–1890	934	700	386	75	141	28	47	7	16
1891–1900	1102	700	349	91	127	37	62	8	26
1901–1910	970	700	305	100	157	44	51	5	38
1911–1914	164	700	171	128	235	68	47	13	38

Źródło: AADDT: Parafia Świętych Janów w Toruniu, sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; Parafia Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii Świętego Jakuba w Toruniu.

³⁴ Przy prezentacji sezonowości tygodniowej ślubów zastosowane zostały liczby porównawcze według wzoru: **(Liczba ślubów dzienna / Liczba ślubów tygodniowa) × 700**.

W badaniach demograficznych przeprowadzona została również analiza sezonowości tygodniowej (tabela 5). Jak wykazały badania, najczęściej ślubów w parafiach katolickich w Toruniu zawierano w niedzielę³⁵. Sytuacja taka występowała niezmiennie od lat dwudziestych XIX wieku. Jak twierdzi Cezary Kuklo niedziela nadawała ślubowi świątecznego charakteru. Tym co rzeczywiście decydowało o najczęstszym wyborze niedzieli jako dnia ślubu, był przede wszystkim jej świąteczny charakter. Zwiększało to element atrakcyjności samego momentu zawarcia małżeństwa, stanowiąc większe znamiona uroczystości³⁶. Najrzadziej na dzień ślubu wybierano piątek, przede wszystkim ze względu na post i upamiętnienie Męki Pańskiej. Częste były śluby w poniedziałki – szczególnie na początku XIX wieku, gdyż później nastąpiło odwrócenie tendencji na korzyść niedzieli. Chętnie zawierano też małżeństwa we wtorki, szczególnie licznie pod koniec badanego okresu. Rzadko decydowano się na ślub w środy i soboty, nieco częściej w czwartki. Można tu dopatrywać się różnorodnych przyczyn wyboru takiego a nie innego dnia ślubu: pewną rolę odgrywały tu na pewno tradycje kościelne, decyzje proboszcza, który ustalał datę ślubu³⁷, wpływ mogła też mieć pozycja społeczno-zawodowa rodziców nowożeńców czy samych nowożeńców, a może i wierzenia ludowe³⁸. W parafii katolickich w Toruniu istniał też zwyczaj udzielania kilku ślubów jednego dnia.

³⁵ Por. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności...*, „PDP” 2001, t. 22, s. 68. Analiza rozkładu tygodniowego pokazała, że najczęściej ślubów było zawieranych w niedzielę jako dzień wolny od pracy.

³⁶ C. Kuklo, *Próba analizy demograficznej...*, „PDP” 1987, t. 13, s. 112. W niektórych parafiach wręcz odwrotnie: Niedziela była dniem rzadko wybieranym jako dzień ślubu, aby nie zakłócać mszy świętej: por. K. Górna, *Sezonowość ruchu naturalnego ludności ewangelickiej w parafii Rzęśnik w latach 1794–1874*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1984, R. 39, nr 4, s. 566.

³⁷ „Tygodniowa rachuba czasu stała się w społeczeństwie feudalnym terenem największej dominacji społecznej duchowieństwa nad ludem”: K. Piesowicz, *Rachuba czasu w społeczeństwie feudalnym i kapitalistycznym*, [w:] *Między feudalizmem a kapitalizmem. Studia z dziejów gospodarczych i społecznych*, Warszawa 1976, s. 388–389.

³⁸ Na podstawie badanych ksiąg metrykalnych trudno sprecyzować wszystkie czynniki, które mogły mieć wpływ na sezonowość tygodniową. W opracowaniach regionalnych można jednak znaleźć odpowiedź na pytanie o nieprzypadkowość takich zjawisk: M. G. Gerlich, *Strachy. W kręgu dawnych wierzeń*, Katowice 1989, s. 241; J. Gawrysiakowa, *Praktyki religijne w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1970, t. 18, z. 2, s. 96; A. Mańkowski, *Zwyczaje i wierzenia ludowe w Złotowie pod Lubawą*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1923–1925, t. 6, s. 74; S. Sulima, *Strzępy obyczaju weselnego na Warmii*, „Przeгляд Zachodni” 1950, t. 6, s. 290, 295; R. Kukier, *Ludowe obrzędy i obrzędy weselne na ziemi lubawskiej i pograniczu lubawsko-mazurskim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1966, t. 93, z. 3, s. 118, 400.

Szczególnie w niedzielę zwyczaj ten był najczęściej stosowany. Zauważyć też można, iż o ile we wszystkich badanych parafiach tendencje rozkładu sezonowości tygodniowej były podobne, to jednak biorąc pod uwagę liczby porównawcze niedziela była najbardziej preferowanym dniem ślubu w parafii NMP, gdzie przewaga tego dnia nad innymi była największa.

Współczynniki ślubów

Współczynnik ślubów³⁹ ze względu na brak danych dotyczących liczby wiernych dla jednocześnie wszystkich parafii katolickich, można określić tylko dla pięciu momentów czasowych (tabela 6, wykres 3). Dodatkowo 1848 r. był rokiem bardzo specyficznym ze względu na dużą liczbę zgonów z powodu epidemii cholery, a co za tym idzie niejednokrotnie wstrzymanie decyzji o ślubie. Poza tym rok 1848 wpisuje się w dekady związane ze stagnacją gospodarczą w mieście. Te przyczyny powodują, iż współczynnik ślubów w tym czasie był bardzo niski – dla trzech parafii łącznie wyniósł 8%. Z kolei bardzo wysoki współczynnik ślubów w 1822 r. powodowany głównie wartością dla parafii staromiejskiej – 25,4%, byłby na pewno nieco niższy, gdyby dane dotyczące liczby wiernych tej parafii były pełne. Mimo jednak tych nieścisłości widać było dla tego roku wysoką wartość współczynnika dla wszystkich parafii katolickich – 17,6‰ ze względu na pomyślną koniunkturę gospodarczą w mieście powodowaną przejściowym boorem budowlanym. Zapewne w wyniku rozwoju Torunia w II połowie XIX wieku, oraz przybywania młodych ludzi poszukujących pracy, współczynnik ten wzrósł do 11,8‰. Dla 1904 roku był już jednak nieco niższy i wyniósł 7‰, co wiązało się ze wspomnianym już zahamowaniem migracji oraz zakończeniem prac fortyfikacyjnych.

Tabela 6. Współczynniki ślubów trzech parafii rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914

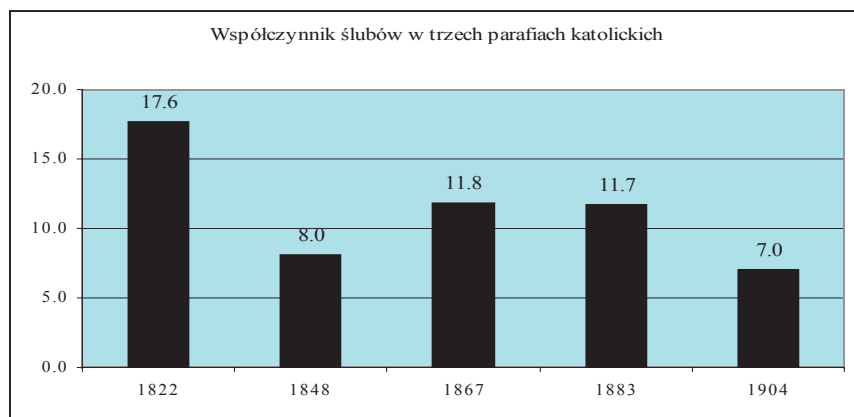
Lata	Liczba wiernych parafii św. Janów	Liczba ślubów	Współ, ślubów św. Janów	Liczba wiernych parafii NMP	Liczba ślubów	Współ, ślubów NMP	Liczba wiernych parafii św. Jakuba	Liczba ślubów	Współ, ślubów św. Jakuba
1822*	1970	50	25,4	1615	18	11,1	1120	15	13,4

³⁹ Współczynnik ślubów obliczamy według wzoru: $(\text{Liczba ślubów} / \text{Liczba badanej populacji}) \times 1000$. Wówczas wyniki otrzymujemy w promilach.

1848	1328	9	6,8	1534	14	9,1	1115	9	8,1
1867	2041	20	9,8	1737	22	12,7	1238	15	12,1
1883	2370	,	,	5288	55	10,4	1904	29	15,2
1904	3219	26	8,1	11660	74	6,3	2980	25	8,4

* liczba katolików na Starym Mieście bez Rybaków i kwartału św. Ducha.

Źródła⁴⁰

Wykres 3. Współczynniki ślubów trzech parafiach rzymskokatolickich w Toruniu w latach 1793–1914 (wartości zsumowane)

⁴⁰ Informacje na temat liczby ślubów: AADDT: parafia św. św. Janów w Toruniu, sygn. AD 003–AD 006, Liber copulatorum; parafia NMP w Toruniu, sygn. AD 002–AD 004, Liber copulatorum; Księgi metrykalne ślubów parafii św. Jakuba. Informacje na temat liczby wiernych w parafii św. Janów w latach 1822, 1867, 1883 i 1904 pochodzą z: K. Wajda, *Parafia świętojańska...*, s. 30, tabela. Dane dla tej parafii z roku 1848 pochodzą z: *Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums von Culm für Jahr 1848*, Culm 1848, [dalej: *Schematismus der Geistlichkeit...*] s. 84. Informacje na temat liczby wiernych parafii NMP i św. Jakuba w roku 1822 pochodzą z: Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Miasta Torunia, sygn. 17506: Die Aufmachme und Einreichung der statistischen Nachrichten vom alten und neuen Thorner Gebiet so wie der Stadt Thorn nebst ihren Vorstädten; dla roku 1848: *Schematismus der Geistlichkeit...*, s. 84; dla roku 1867: *Schematismus des Bisthums Culm*, Pelplin 1867, s. 281, 282; dla roku 1904: *Schematismus des Bisthums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, Pelplin 1904, s. 607, 612; dla roku 1883 podana jest wartość szacunkowa obliczona na podstawie: K. Wajda, *Ludność Torunia...*, [w:] *Historia Torunia...*, s. 133, tabela 16 oraz idem, *Przemiany w składzie wyznaniowym...*, s. 10, tab. 3.

Nie sposób oczywiście na podstawie pięciu danych, z których na dwie z pewnością oddziaływały dodatkowe przyczyny, wyciągać jakiegokolwiek dalej idące wnioski, lecz analiza ogółu ruchu naturalnego dla toruńskich parafii katolickich rzuca więcej światła na ten problem i uzasadnia wysunięte tu wnioski na temat zastanej sytuacji demograficznej⁴¹.

Przeprowadzone badania demograficzne na podstawie metryk ślubów trzech parafii katolickich w Toruniu w XIX wieku wykazały cechy charakterystyczne dla wielu miejscowości na ziemiach polskich w tym okresie. Przemiany w łonie badanej populacji, które obserwować można było poprzez analizę liczby i struktury zawieranych związków małżeńskich, dokonywały się w wyniku rozwoju ekonomicznego, ale hamowane też były przez epidemie, działania wojenne czy okresowe stagnacje gospodarcze. Uogólniając, można jednak stwierdzić, iż statystyczna analiza ślubów wykazywała w XIX wieku wyraźny kierunek progresji demograficznej dla badanej populacji. Dopiero na początku XX wieku zauważyć można było brak obecnej w XIX wieku korelacji między rozwojem gospodarczym a wzrostem demograficznym. Nastąpiło pewne zahamowanie dotychczasowego rozwoju mimo mechanizacji i unowocześniania przemysłu. Cały czas ulegały jednak zmianie pewne prawa demograficzne, charakterystyczne dla tradycyjnego społeczeństwa. Niewątpliwie wiązało się to ze zmianami kulturowymi, zmianą stylu życia, przeobrażeniami w świadomości ludzkiej, czyli tak zwaną transformacją demograficzną. Choć każda wspólnota wiernych w toruńskich parafiach posiadała pewne elementy indywidualne, charakterystyczne tylko dla niej, zauważalne były cechy wspólne i podobieństwa w badanych zdarzeniach demograficznych: wzrosty i spadki liczby ślubów w podobnych okresach czasowych, dominacja ślubów pierwszych (między kawalerami a pannami), obniżanie średniego wieku zawierania małżeństw głównie w wyniku poprawy sytuacji ekonomicznej ludności jak i zmian w mentalności, przewaga zawieranych ślubów w miesiącach po Adwencie, po Poście, oraz w październiku i listopadzie, a także dominacja udzielanych ślubów w niedzielę oraz poniedziałek.

---

⁴¹ A. Zielińska-Nowicka, *Parafia rzymskokatolicka Świętych Janów w Toruniu w latach 1793–1914. Wybrane zagadnienia demograficzne*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2007, t. LXVII, s. 131–158; eadem, *Zagadnienie sezonowości ruchu naturalnego w parafii rzymskokatolickiej Świętego Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914*, „Rocznik Toruński” 2007, R. 34, 2007, s. 73–93; eadem, *Zgony wśród toruńskich katolików według struktury społeczno-zawodowej w latach 1793–1910* [artykuł w druku: zostanie zamieszczony w tomie pokonferencyjnym: „Choroba i śmierć w perspektywie społecznej XIII – XXI w.”]

Zadaniem badawczym na przyszłość będzie przede wszystkim analiza nie tylko ruchu naturalnego wszystkich parafii katolickich w Toruniu ujętych łącznie, lecz również prezentacja wyników rekonstrukcji rodzin. Ciekawe też będzie niewątpliwie zebranie na podstawie ksiąg metrykalnych oraz akt Urzędu Stanu Cywilnego informacji o ruchu naturalnym dla ogółu populacji Torunia (niezależnie od wyznania) łącznie z Mokrem i Bielaniem.

***

The article concerns the demographic analysis of weddings in Torun's catholic parishes over the period of 1793–1914. Each of the examined parishes showed some individualities, but common features and similarities were visible: increase and decrease of marriages in similar time periods, dominance of the so-called first marriages (between bachelors and unmarried women), decrease of average age of getting married mainly because of people's improving social situation as well as mentality, predominance of marriages in the months after Advent and the Lent, as well as in October and November, furthermore, the dominance of marriages on Sundays and Mondays. Torun's examination results were compared to other parishes.